

ДВА ПОЛЯКИ

І. ПОЛІСЬКА ВЕРСІЯ КОНРАДА

Ось уже скоро століття літературознавців вабить загадка Джо-зефа Конрада (Коженьовського) – поляка, що став класиком англійської літератури. Причому не просто класиком, а класиком «у квадраті», «учителем учителів», бо вплинув на становлення цілого ряду британських та американських майстрів пера (Е. Хемінгуей, Г. Грім, В. Голдінг, С. Фіцджеральд, Д. Лондон)... І не просто поляком: Конрадів батько Аполло Коженьовський був одним з ідеологів польського національно-визвольного руху, на його квартирі відбувалися перші зібрання учасників повстання 1863 року, за що поплатився засланням, підірваним здоров'ям і передчасною смертю (мати померла іще раніше, з тих же причин). Через кілька літ юний Конрад назавжди залишив Ойчизну... Кинув тонучий корабель?

Ця алюзія не може не зринути, коли читаєш роман «Лорд Джім». Головний герой працює помічником капітана на пароплаві, що везе до святих місць вісімсот «гнаних вірою та надією на рай» тубільців-прочан. Несподіваний риф – пробойна – заливши один із відсіків, вода норовить проломити хистку перегородку й потягти на дно все судно – шлюпок вистачить лише на частину команди... Фатальної миті, під покровом негоди, темряви й загальної паніки, Джім опиняється в шлюпці кількох дизертирів, аби відтак решту життя картати себе за мимовільний ганебний

вчинок; змінювати місце осідку, як тільки хто потривожить болючий для нього спомин (корабель «мов на зло» не потонув) і, хоч лордом не був, заслужити цю почесну опінію власне за ті всежиттеві тортури враженого сумління. «Чи немає в цій притчі про нещасливого юнака, який поневіряється по чужих краях з надією стишити голос совісті, прихованого натяку на зовсім інші духовні шукання і муки?»¹ – запитує Стефан Жеромський.

Володимир Панченко висловлює недовіру цій версії: «Навряд чи Стефан Жеромський мав рацію. Хоча реакція його зрозуміла: подібним чином – до краю загострено – багато хто з українців реагує на «російськість» Миколи Гоголя» («в одному з автобіографічних нарисів поляк Конрад назвав свого старшого сина Бориса «молодим англійцем», – і С.Жеромського це зачепило»). Більш адекватною, тоншою, український дослідник вважає версію Бертрама Рассела:

[...] в новелі Д.Конрада «Емі Фостер» зустрічаємо серед персонажів гуцула Янка Гураля (якого Б. Рассел чомусь називає «словацьким селянином»!). Гураль вирушив до Америки, але випадково – після корабельної катастрофи – потрапив до Британії, в одне із кентських сіл. «Всі в селі бояться чужинця і всіляко дошкуляють йому, – коментував Б.Рассел центральну колізію новели, – тільки Емі Фостер, дурненька й негарна дівчина, приносить нещасному їжу і зрештою стає його дружиною. Але коли чоловік у лихоманці починає марити й говорити своєю рідною мовою, вона хапає дитину і втікає – її лякає його чужість, і він помирає самотнім». Б. Рассел завершує свій коментар вельми несподіваним спостереженням: «Часом я думаю, що Конрад, як цей селянин, був дуже самотнім серед англійців і тільки завдяки неймовірним зусиллям волі справлявся із цим почуттям.

Навряд чи варто порівнювати, а чи протиставляти описані щойно версії – продуктивніше їх поєднати. Адже самотність на «обітованій» чужині, куди рвався «ліричний герой» від проблем

¹ Цитати й ремінісценції тут і далі подаю за книгою українських перекладів Дж.Конрада: Конрад Дж. Зроби або помри: морські історії / Джозеф Конрад. – К., 2011, зокрема передмовою Володимира Панченка «Філософська проза, що “прикидається” пригодною» (с. 4–10) та ретро-післямовою Михайла Калиновича «Джозеф Конрад» (с. 496–524) без вказівки сторінок, у зв'язку з колажністю цитування та компактним місцезнаходженням цитат.

² Тому що *гуралі* живуть переважно в Словаччині й Польщі, а не на Гуцульщині. – Р. Ч.

своєї землі, – логічний підсумок вервиці «подорожніх» страждань і супутніх докорів сумління... Од свого одбився, до чужого не прибився («ти пакінул берег свой радной, а к другому так і не прістал») – десь приблизно так «по-простому» мала б звучати ота «синтетична» версія від Конрадових сучасників. Нібито й переконлива, проте чинна хіба на індивідуально-«побутовому» рівні (Рассел знав Конрада особисто), а чи в сприйнятті палкого романтика-патріота на той час поневоленої Ойчизни (у знаменитих щоденниках Жеромський зізнавався, що не розуміє, як можна любити абстрактне «людство» – розуміє натомість, що то є любов до поляків). Та існує й інакша версія Конрада. Вона з'явилась відносно недавно, породжена ретроспективними перевагами постколоніального досвіду... З «потойбіччя» – з-під пера Едварда Саїда.

Конрад – чільний персонаж його фундаментального дослідження «Культура й імперіялізм». За кількістю згадок, частотою посилянь та обсягом друкованої площі полякові тут може скласти конкуренцію хіба Редьярд Кіплінг («більшого реакціонера й імперіяліста, ніж він, годі шукати»). З Конрадового роману «Серце темряви» взято й слова епіграфа до цілої книги: «Завоювання землі, яке здебільшого означає відбирання її в тих, хто різниться від нас тілобудовою або пласкішим носом, не така вже й гарна річ, коли до неї придивитися ближче. Спокутує його лише ідея. Ідея в його основі, не сентиментальна відмовка, а ідея та безкорислива віра в цю ідею – щось, що можна заснувати, перед чим поклоняться і чому приносити жертви».

Звичайно ж, це ідея *mission civilisatrice* (цивілізаційної місії), ідея «принести світло в темні закутки і до темних народів світу жестом волі та застосуванням сили». Ця ідея спрямована т. б. м. «в одні ворота»: цивілізатори нав'язують її з «патерналістською зарозумілістю імперіялізму». Адже під їхнім кутом зору «віддалені регіони світу позбавлені вартото уваги життя, історії чи культури, позбавлені незалежності або цілісності, вартих репрезентації без Заходу. А коли й з'являється про що говорити, то з'ясовується, що воно невимовно зіпсуте, дегенеративне і безнадійне, як у Конрада». Конрад стає скептиком і реакціонером, коли йдеться «про можливість Африки чи Південної Америки колись мати незалежну

історію й культуру». Конрад ставиться до цього всього максимум «зі співчутливою зневагою». «Конрад ніби каже: “Ми, люди західного світу, будемо вирішувати, хто добрий, а хто поганий тубілець, адже всі тубільці існують, бо ми їх визнаємо. Ми створили їх, ми навчили їх говорити й мислити, тож коли вони повстають, то лише підтверджують наше ставлення до них як до нерозумних дітей, обдурених кимось із своїх західних панів-наставників”»³.

І це – Конрад? Той самий син повстанця за волю Ойчизни; заручник сумління, ураженого ганебною втечею з потопаючого корабля?! Звісна річ, це питання вже не є предметом дослідження Е.Саїда. Для нього Конрад – просто ізгой своєї землі, без огляду на її історичну, політичну й етнічну специфіку. Та для нас він не просто ізгой, і не просто поляк. Він поляк з України.

Щоб пізнати поета, подамось в його край. Сучасним українцям неабияк лестить, коли мова заходить про «український слід» геніяльного класика: народився на Житомирщині, певний час проживав на Київщині та в Чернігові, коротко вчився у Львові... Скрізь родинні гнізда, могили предків, відчуття дідизни... Та чи залестить і нам, і полякам, коли тим слідом підемо далі?

Дитячо-підліткові українські враження Джозефа (тоді він ще звався Юзефом) безумовно просякнуті атмосферою повстання 1863 року, підготовки до нього й переживання уроків поразки, болючих подвійно через втрату батьків. Хлопець не міг не засвоїти цих уроків, а полягали вони у трагічній непорозумінні межі польською шляхтою й українським селянством. Повстанці розраховували на підтримку мужиків – натомість ті були спершу пасивними, а відтак... взялись помагати російським та австрійським властям «умиротворювати» бунтівників, ба й самі їх ловили, в'язали, здавали у жандармерію. Українці остерегались, що в разі успіху повстання – «не дай Боже Польща настане»...

Про це можна чимало дізнатися з творів Конрадового ровесника Івана Франка (третя частина повісті «Петрії і Довбушуки», новели «Гриць і панич», «Довбанюк», стаття «Поляки і русини» та ін.). Приміром:

³ Саїд Е. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд. – К, 2007. – С. 9, 21, 22–23, 24, 69.

Неділя була, десь так перед Петром, саме того року, як то тота польська рухавка в Варшаві зчинилася. Газет у нас тоді ніяких не було, а так тільки глухі вісті поміж народом ходили, що «поляки прийдуть, хлопів різати будуть» або щонайменше «панщину завернуть». Хлопи дуже похнюпились, а шляхтичі мов на дріжджах росли. А село наше, бачите, мішане: більша половина хлопів, а менша шляхти. А що вже наш Довбанюк, так сей не раз і крізь сон кричав: «Чекайте-но ви, хами, скоро Польща буде! Ми вам!»⁴

Як пам'ятаємо, ота «перша» Річ посполита, про яку наше селянство мало тільки недобрі спомини, занепала внаслідок півторастолітньої «войни домової» (Хмельниччина, Руїна, Гайдамаччина...), в свою чергу зумовлених «цивілізаторською» експансією польської шляхти й католицького духовенства. До українських «тубільців» «культуртрегери» ставились не як до рівноцінних інших, а як до «схизматичних» гірших, «позбавлених вартого уваги життя, історії чи культури, позбавлених незалежності або цілісності, вартих репрезентації без /Польщі/, а коли в чім і цікавих, все-одно «невимовно зіпсутих, дегенеративних і безнадійних»... Гадаю, ви впізнаєте, звідкіля оці ремінісценції?

Юний Юзеф мав багато нагод наслухати гарячі дискусії з даного приводу – маєтки Коженювських та Боровських (материних родичів) порозкидані на межі Житомирщини та Київщини, де якраз відбувались найкривавіші розбірки українських селян із повсталою шляхтою. Тут, «на зеленій Україні», як ніде показово, агонізувала давня мрія його одноплемінників про відродження могутньої Польщі із її «цивілізаційною місією»; «тут і зараз» романтичний порив до свободи капітулював перед невблаганною реальністю й опускався на землю принижений, непотрібний тутешнім «аборигенам», старопольський ідеалізм : «Ой, пане Городиський, круто з вашою Польщею! Там, повідають, маскаль повстанців, як риби в саку, ловить, а котрих зловить, то з тими таке робить, що був-був когут, а потому зістав каплуном!»⁵...

«Цивілізаційна місія» на «східних кресах» зазнала фіаско, зайшла до глухого кута... Вивести її звідти було неможливо – хіба

⁴ Франко І. Твори : у 50 т. – К., 1978. – Т. 16. – С. 209–210.

⁵ Там само. – С. 210.

розпочати з чистого аркуша, але вже деінде... Беручи курс на Захід, Конрад полишає Польщу, але не зрікається польськості в тому, ментальному, сенсі «ідеї та безкорисливої віри в цю ідею» яко чогось, «що можна заснувати, перед чим поклонитися і чому приносити жертви». Він не втрачає, а якраз навпаки – зберігає ту ідею для себе, виносить її з системи координат, де не змогла відбутися, на нові, незвідані кресли – паралелі/ меридіани... Він так хоче надати їй другого шансу, хоч свідомий, що закінчиться все поразкою, «помстою колоній», чорною іронією з уст «невдячних» тубільців... Він «все знає», й це «таємне знання» наділяє його незбагненим для інших «пророчим» даром, дозволяє на століття випередити сучасників-європейців, співвітчизників по британській короні. Вони, тоді, всього, ще не знали...

Конрад писав... у період європейського імперіялістичного ентузіазму, якому майже ніщо не опиралося, на відміну від нього сучасні письменники й режисери, які так добре засвоїли його іронію, створили свої твори після деколонізації, після масштабного інтелектуального, морального і образного перегляду й деконструкції західної репрезентації незахідного світу, після праць Франца Фанона... Салмана Рушді, Габрієля Гарсія Маркеса та багатьох інших.⁶

Потрібне було замалим не століття, аби перед метрополіями найбільших імперій світу постало те саме питання, яке після 1863 року постало перед поляками й Конрадом: «Чому після всього, що ми для них зробили, вони такі невдячні?»⁷.

Перебуваючи в шоці від щойно пережитої катастрофи, поляки не одразу знайшлися з відповіддю (законсервованій у душі стан оцієї розгубленості, кризи, апорії) юний Конрад власне й повіз із собою на Захід). Однак життя брало своє: тим, хто лишався в Україні, слід було однайти новий кшталт стосунків із місцевим населенням; щось змінити в собі, аби отримати взаємність у відповідь; перестати дивитися на селян-земляків як на примітивних тубільців... І вони це зробили.

Останні десятиліття дев'ятнадцятого віку позначені масовою «українізацією» поляків Правобережжя. Це були вже не романтичні

⁶ Саїд Е. Культура й імперіялізм. – С. 23

⁷ Там само. – С. 60.

«скоки» «української школи» в польській літературі (своєрідний «троянський кінь», за допомогою якого Б. Ю. Залеський, С. Гоцинський, Ю. Словацький та ін. намагались модернізувати «стару й недобру» колонізацію, вбрати в українські строї і теми спрофановану попередниками ідею козацько-шляхетської єдності). Ні, це була щира, без задньої думки, партнерська співпраця рівного з рівним. Колись гонорова шляхта заговорила «хлопською» мовою, почала перейматись проблемами української культури, націєтворення, але не в шароварно-побутово-етнографічному, а – в серйознім, державницькім сенсі. Більше того.

Оту «українізацію» я неспроста взяв у «лапки»: застановившись, польська шляхта сприймала її як навернення до свого властивого... українського кореня – як подолання наслідків кількастолітньої колонізації колись суверенних українсько-руських земель. Прикметно, що особливих здобутків ця тенденція досягла на Поліссі, зокрема, на Житомирщині, у Конрадовім краю. Знаний український письменник Валерій Шевчук відносить себе до т. зв. «житомирських поляків», чім товариством неабияк пишається: «Це ті поляки, з яких вийшли Володимир Антонович, Тадей Рильський, Кость Михайльчук, Борис Познанський, Галина Журба, В'ячеслав Липинський – нащадки сполонізованого й окатоличеного українського населення»⁸.

Звісно, не всі «житомирські поляки» – «ще ті», у «лапках», адже суспільно-політичні проблеми торкають далеко не кожного. Поготів отаких, як Конрад, котрого з дитинства вабили не генеалогічне коріння, структура родимого ґрунту чи специфіка хронотопу, але щось діаметрально відмінне – далекі морські обрії, романтика пригод і мандрівок... Яка там Житомирщина, яке там Полісся – йому й у рамках Польщі було затісно! Ще в дитинстві «роздивляючись на мапі Африки білі плями, що визначали не досліджену тоді просторінь таємничого суходолу, він упевнено заявив, що поїде туди, як виросте» й «висловив бажання бути моряком»... «Польща і море – яке неприродне зіставлення, який різкий

⁸ Шевчук В. Сад житейських думок, трудів і почуттів / Валерій Шевчук // Валерій Шевчук / [авт.-упоряд. Н. Федорак]. – К. ; Львів, 2001. – С. 6. – (УСЕ для школи : 11 клас; вип. 12).

дисонанс!»⁹. Що вже казати про словосполучу «море й Полісся»... Оксиморонна «пара», що викликає хіба іронічну посмішку... Але не у мене.

Я б не взявся писати цього есея, коли б свого часу на одній із пісенних імпрез, організованих Мар'яною Садовською, не почув поліської співанки, у якій фігурує... матрос... У пам'яті залишилася сільвета отакого собі крутого парнища, дівочого звабника, по яким героїня «сохне», проливаючи море сліз. Аби переконатися, що тоді мені не причулося, звернувся до фондів кафедри фольклористики Львівського університету. Їх розпорядникові, керівнику щорічних студентських експедицій, Андрієві Вовчакові не склало особливого труду за мить видати нагора... шість (!) пісень відповідного змісту, та ще й деякі у кількох варіантах, і це тільки з чотирьох поліських сіл. «Що по морю, по синьому, / Розгулялася волна. / Долго-долго й ожидала / Й молодого моряка. / Обіцяв моряк вернуться, / Взять за вірную жону. / Він, на pewno, утопився / У морську глибину»... Дівчина йде шукати коханого до самого моря, топиться з туги, а моряк, «втяг тіло на корабиль», стріляється... В іншій баладі не так романтично: «Ой по мору, по мору голос роздаєца, / А матрос на кораблі, да ге-е, да смієца. / – Марусю й Марусю поїжджай з нами, / Ми дадім тебе конфет, да ге-е, чаю з сухарями»... Далі, звісно, «не послухала дочка мамино совету, поїхала з мораком, да ге-е, край белого свету», а «через годік-півтора» повернулася з «матросьонком» на руках... Ще в іншій дівчина сама проситься в човен до моряків (розв'язка аналогічна), а ще в одній до мотиву зваблення наївної поліщучки додається не менш симптоматична для нас партія звабника. Він обіцяє взяти її за жінку після того, як здійснить свій задум стати моряком. Однак ставши ба й не моряком, а цілим капітаном, повертає домів з-за морів із дружиною й дітьми...

Матроси на Поліссі... Щось, немов «козаки на Ямайці» (за Юріями – Шерехом та Андруховичем). Цілковитою екзотикою видавалося зустріти цих персонажів тут, за сотні кілометрів од моря,

⁹ Калинович М. Джозеф Конрад / Михайло Калинович // Конрад Дж. Зроби або помри: Морські історії. – С. 498.

серед лісів, озер та боліт. Вони, мов пірати, взяли на абордаж фольклорну нішу, традиційно заповнювану чорнобровими козаками та моторними парубками; персоніфікували собою еротичну фантазію поліських аборигенів; заразили романтичною моряцькою мрією вайлуватих «тутейших» поліщуків...

Моє здивування продовжилось, коли з пам'яті почала зринати відповідна екзотика від українсько-«поліських» письменників. Насамперед, звісно, Лесі Українки – першої «фахової» мариністки в нашій літературі (поетичні цикли «Подорож до моря», «Кримські спогади», «З подорожньої книжки», повість «Над морем» тощо, не кажучи вже про безліч морських перлин, розсіяних акваторією всієї творчості¹⁰)... Або ж передчасно згаслий улюблений Лесин брат Михайло Косач (виступав під псевдонімом Михайло Обачний). Встиг опублікувати всього кілька оповідань, серед яких дебютне – «Різдво під Хрестом полудневим». І чому вперше заявити про себе він вирішив епізодом з життя матроса-волиняка¹¹, що різдвує десь за екватором?.. Або ще видатний волиняк Улас Самчук. Одного з чільних персонажів «Марії» він «посилає» служити на тихоокеанський флот, що накладає специфічний відбиток на характер і поведінку Корнія після повернення... А першу частину найвізитковішого свого роману, епопеї «Волинь» називає «Куди тече та річка?». Звісно, куди...

Але ж куди насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка? Володько стоїть, руки заложені за спину, очі вперті в прозору, жовтаву воду, на обличчі задуму. І враз приходить ще одна думка: а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов? Це ось довкола «наша Лебедщина», а там далі, за тими кущами вільшини, як літом сходить сонце, невеличке село Лебеді. А що там далі? Тато кажуть: річка тече до моря. Іти отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода...

¹⁰ Так, ті подорожі не з добра, у зв'язку зі сухотами; та погодьмось – якби щодо моря у серці не було «того, що не вмирає», чи написалося б стільки, і Так?

¹¹ Най не гніваються фахові етнографи й фольклористи, котрі чітко розмежовують Волинь і Полісся (по лінії Володимир-Волинський – Новоград-Волинський), але нашої теми тонкощі цієї диференціації стосуються мало. «Прощай, Волинь, прощай рідний куточок...» – писала Леся Українка, вирушаючи в «подорож до моря» й не зважаючи на те, що її Колодяжне – вже ген-ген поза отією умовною межею, на «суто» поліському, а не волинському її боці.

І глибоке, глибоке! Володькові очі все ширшають і ширшають, на щок-ках з'явилися рум'яніці. Щось дуже сильне тягне його туди. Так хотілося б, так дуже хотілося б... Бачити. Чути. Знати. Але ж ні. Там ще не море. Там лише став великий, та стависько, та очерети.¹²

Зауважу: цитований стан душі – на третій сторінці роману. Це тональність, стартовий імпульс, із якого тече вся подальша волинська трилогія...

Тут так багато дерев на пласких болотистих низовинах, але за ними не видно обр'ю – не видно Лісу... Тут так багато озер, ті озера великі й глибокі, та і в найбільшого з них проглядається другий берег, і в найглибшому таки недалеко до дна (вляжтесь, приміром, на березі одного з Шацьких озер – десять до одного: накриє хвилию мрій про море)... Тут – відчуття Стихії, що будить у серці співмірний Собі порив до безмежжя і вічності, але не пускає розвинути пробуджену силу; стримує її високою стіною «полісся», що тисне-оточує зусбіч; засмоктує трясовиною; круговодить зачарованими колами озерних урочищ – ув'язнює, не дає опанувати себе, «своїм життям до себе дорівняти» (за «Лісовою піснею»)...

Хочеться спустити човна на одну з річок-річечок (благо, їх тут так багато) – і віддатися течії аж до самого моря... Де нема берегів, і тебе ніщо не зупинить... Принаймні, ти у це віриш... Принаймні, рушаючи в путь...

Задавши тему «море, матрос, Полісся» в «Гуглі», після пошуків на кшталт агрофірми «Полісся» на вулиці Матросова, можна знайти великий реферат анонімого поліського ентузіяста п. н. «Моє Полісся голубе й зелене», а там – цитати з дореволюційної чи то статті, чи то книги богослова Івана Єремича (назви не вказано): «Болота то довгі, як річки, то широкі, як озера, оповиті серпанком легкого туману, стеляться перед вами до краю обр'ю і зникають в блакиті далини. Там, в глибині перспективи, здіймаються з болота високі острови, вкриті гігантською рослинністю. Даремно вони ваблять до себе ваші погляди і бажання! Нога ваша ніколи не ступить на цю землю незнану... Для багатьох з нас більше знайомі країни африканських папуасів, відвіданих місіонером

¹² Самчук У. Волинь / Улас Самчук. – Острог–Львів, 2005. – С. 12.

Лівінгстоном, ніж Полісся... Обійстя полішуків закинуті в нескінченні ліси, загублені між непрохідними болотами. Багато тубільців вмирало, не побувавши навіть в найближчому сусідньому містечку. Тому між простим народом Полісся трапляються такі космогони, які думають, що там – за обрієм вже кінець світу... Це майже Америка в Європі, яка чекає свого Колумба».

І вже зовсім, на завершення, бонусом, фінальним (наразі) припинком до теми, виявились для мене рядки Олега Ольжича, котрий, як відомо, до 1923 року ріс у Житомирі, на Житомирщині, у ситемі координат ще й Конрадового дитинства¹³. Це рядки вірша «Полісся»:

На осяяних схилах сон-зілля уже голубіє.
Вигинається небо над шумом соснових корон.
Ці бори золоті і ці шуми, що скліплюють вії,
Ці замріяні люди, що слова не чули: закон!
Тут земля тільки пестить, п'янить, вагітніє і родить.
Кожну гілочку мlostю налив охмелілий тетрюк.
А далеко-далеко проходять тривожні народи,
І стрічається бурею зброя у тисячах рук.
Моє тіло струнке, мов посріблений гін осокоу,
Рівно дихають груди, і кров тяжкоплинна, як мед, –
Доки кинуть і нас у степи, у мінливі простори,
Спрага моря, брокатів і збуджений порив вперед.¹⁴

Не знаю, наскільки права оця «культурно-історична» лірика? Але, може, і в ній – витoki дивного «маринізму» поліської душі? Зокрема, й дитячої мрії Теодора Юзефа Конрада Коженьовського – поль[і]ського класика англійської літератури.

II. КАРПАТСЬКА МІСІЯ ВІНЦЕНЗА

У *правду старовіку* я остаточно повірив, дійшовши от сього місця: «Далеко від людських осель, високо над границею лісів, хребтами, по безбережних трав'янистих полонинах або через

¹³ Так-так, це також на південь від межі, про яку див. у попередній виносці. Однак Олесів син, як допіру Леся, отієї межі якось і не помітив.

¹⁴ Ольжич О. Цитаделя духа / Олег Ольжич. – Братислава; Пряшів; Лондон, 1991. – С. 161.

перевали біжать плаї, прадавні доісторичні шляхи, протоптані століття тому. Сягають Балкан і Альпів, мають свої сполучення зі степовими шляхами України і Волощини. Деякі покинуті, деякі використовуються лише під час найбільших повеней, коли затопить дороги і биті гостинці. На перехрещеннях стежок ще досі видніються – замість дороговказів – почорнілі хрести з довгими раменами. Іноді – повалені або зотлілі – вони лежать, вкриті високими травами»¹⁵... Може, комусь ці слова не промовлять чогось особливого на тлі інших пишних пасажів знаменитого бестселера Вінченца, але в мені вони раптом зрезонували, перехрестившись зі стежками-дорогами моєї власної карпатської географії.

Якщо кохати – то всією душою, якщо погирати – то за святе діло, якщо мандрувати – то гірськими хребтами! Це позаконкурентно й одним діє-словом не передається, вимагає іменного уточнення. Межи просто *йти* – а – *йти вершечком ґруня* десь таке ж співвідношення, як межи: *слухати* (загалом) – а – *слухати музику, споглядати* – а – *споглядати красу, відчувати* – а – *відчувати силу*... Йдучи невпинно шкодуєш, що ґрунь, який під ногами, скоро закінчиться, а до наступного – многотрудне долавання перепаду висот... Та, коли ти знов там, вмить вертає відчуття *того самого*, неперервного і єдиного, споконвічного шляху, якого тут, у піднебесі, мабуть, колись прокладав сам Бог, насипаючи спеціально під нього довгі пасма хребтів, наче ісполинно-первісні «автобани»... Шляху, значно коротшого від низових, обхідних, зворами, та лише за умови, про яку казав Заратустра... «У горах найкоротший шлях – від вершини до вершини, але для цього треба мати довгі ноги»¹⁶...

Саме такі, напевне, й були в тих людей-велетів, що оселилися у Карпатах ще за старовіку й заповіли нащадкам свою правду. «Там, високо над лісами, на квітчастих луках, білих і фіолетових від квітів, розмістилося, як птахи з вирію, плем'я велетів. Унизу шумів Черемош і ліси шуміли» (с. 170)... Знов, як допіру дороги, – над

¹⁵ Вінченц С. На високій полонині / Станіслав Вінченц ; пер. з пол. Т. Прохасько. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2011. – С. 165. Далі цитати з цього видання супроводяться вказівкою (сторінок у дужках).

¹⁶ Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше ; пер. з нім. А. Онишко. – К., 1993. – С. 39.

межею лісів, у верхах, *на високій полонині*, де жилося й мандрувалося «інакше, як нині». «Колись – може, тоді, коли перші води вже потекли, а гори щойно почали рости – з'явилося тут *із вод чи з лона землі* покоління велетів-воїнів, борців ясноволосих, народ королів землі з первовіку. І росло це газдівське плем'я королів разом із горами та лісами, ширилося верхами, мов ті баштоподібні ялиці. Ніхто про це нічого більше не знає» (с. 168, *письмівка* моя)...

Нині годі довідатись, було те плем'я чи ні, і яким було справді, і «куди воно ділось, відкіля взялось», адже жодного матеріялу, крім фольклорно-міфологічного... «Чорногора хліб не родит, не родит пшеницу, вікохує легіників сиром та й жентицев. Чорногора хліб не родит, не треба й орати. Вікохує легіників, ек рідная мати». Так, як вихокала, наприклад, славного нащадка велетів Олексу Довбуша, котрий усе отроцтво пролітував на неймовірній за красою і силою полонині Гаджина, в самім серці матері Чорногори...

Може, й справді оті аборигени Гуцульщини колись тут виростили «із вод чи з лона землі»? Віднаходились по грозі в тому місці, куди влучила стрілка грому (як останній з опришків-заступників Дмитрик Василюків)? Голосом немовляти озивалися з кедрового дупла (мов карпатський гуру Вінценза грешний газда Фока Шумей, що «походив від дерев»)? А може, з підсвідомости міфотворців одлунили якісь паралелі?

Зрубали на верхах тиси та столітні кедрі і спустили їх на весняну воду. І тоді – ген рікою, до дунаїв, до моря далекого поплили [...] І гуляли – по морях, на крилатих кораблях [...] Засновували держави, здобували королівства, сокирами закони велетів написали на скелях і на недосяжних надморських височинах [...] А хто у бою гинув, того проголошували божим сином... (с. 169).

Правда, коли б не знав, із якої книги цитата, то б здалося, що йдеться про... вікінгів? Мілітарні триб життя і релігія (прагнення вмерти в бою, щоб потрапити в рай); героїчна епоха морських походів, заснувань європейських династій, між яких – руські Рюриківичі («норманська теорія»)...

Може, разом з іменами та відлунням міфологем високорослі варязькі «борці ясноволосі» передали нашим пращурам свій

потужний волюнтаристський імпульс, «тугу за героїчним», генетичну неспроможність «ходити під кимось», «патологічне» жадання бути паном власної долі?... А, може, лише заохотили, стимулювали, адже всі оці риси для людини природні, від старовіку; то до рабства треба привчати («приручати»), а воля... «Ну, як таки, щоб воля та й пропала, се ж так колись і вітер пропаде!» (за Лесею Українкою)...

В кожному разі, коли Русь опинилася під монгольським копитом, а ще далі – під лядським гарапником, «недобитки» тих прадавніх вільних людей учинили так, як за різних часів учиняли їхні аналоги – від басків (у Піреней), до черкесів (на Північний Кавказ). Вони подалися у гори...

Вінценз тут би, напевне, мене осміяв. Жартома порадив додати до списку ще половців, даків, візантійців, тибетців чи готів, що втекли колись із угорської долини в Карпати від переслідуваних імператора Юстиніана... Простягнув розмашистий циркуль для виміру форми гуцульського черепа на предмет «арійськості» (кажуть, відповідає ☺)... Адже час написання твору – то час зловживань «расовими теоріями», що привели до всесвітньої катастрофи... Що ж, будь що можна звести до абсурду і профанації. Та чи винні кохані «вуйки з полонини», що між них доховались оті легенди? Вінценз профілактично віддає кесарю кесарева, але Боже полишає собі і нам. Сугестія тексту долає скептичне «інтермецо» (с. 181–185), якими наче хоче себе оговтати і де навіть стилістика збивається з поетичної в наукову... Ні, не тут ота «правда, що врешті подібна на правду» (за Василем Герасим'юком). Вона там, де Поезія.

Приміром, улюблена тема поета і видавця Івана Малковича – боярське походження його кривняків-березунів (Косівщина), а родовід незабутнього ясенівського (Верховинщина) мольфара Михайла Нечая повівсь од Нечая Данила, знаменитого характерника і полковника... Межи назвами полонин і вершин – давньоруські, аристократичні: Боярин, Гропа, Грофа (від – графа), Левковець (левенець (арх..) – парубок-зух, «супермен»), Піп Іван, Попада, Рущина... Не вівчарі-бовгарі-козарі – люди иньшого кшталту і трибу полишили по собі колись оцю топоніміку.

Оселялися у верхах, на високих полонинах, не лише рятуючись од напасника, але ще й і тому, що де-інде в Карпатах за тих часів попросту... не було життєвого простору... Дрімучий праліс вкривав усі звори, долини рік, «всюди завали колод, хащі, ями і яри, непрохідне бездоріжжя»... Люди тут, унизу, тоді не жили – а ревіло хижою звіриною, кишіло гаддям, загрожувало перманентними повенями, до того ж «цілі полчища небезпечних і пустотливих істот» (отого, «лісового», най сі преч каже) бентежили міфологічну уяву химерними видамими...

То вже потім і далі полонини розширюватимуть сокирою, корчуванням-випалюванням вікових пнів; посуватимуть межу лісу донизу, залюднюючи карпатські доли, опускаючи гуцулів усе нижче, – то вже потім... Навіть ще незадовго до народження Вінченца, приміром, «у Жаб'ї ще менше хатів було у долині, ніж у Ясеніві. Оселі гніздилися переважно на схилах, а широку долину жаб'ївську займали ще темні і потужні ліси» (нині тут багатотисячне мегаселище). Що вже казати про «врем'я оно»... Тоді в горах мешкали тільки люди верхів (за Ольгою Кобилянською). То від них, згори вниз – не навпаки, утверджувалась карпатська цивілізація.

Нині їхній відсоток межі тутешніх людей долів анітрохи не перевищує відсоток гірських туристів по великих містах. Це абсолютна меншість. Для абсолютної ж більшості гори закінчуються «у грибах» за найближчим (найдальшим) присілком, існують у форматі барвистих шпалер, лубкових пейзажів, «чічок-смерічок»... Оту більшість не вабить «піти у далекі гори» (за Володимиром Івасюком), вона вживає забагато алкоголю і «робить п'ятдесят сувенірів щодня» (за Василем Герасим'юком). Однак вона не безнадійна, бо, навіть така, пишається власним походженням.

Колись читав у «ще тій» «Буковині», як один гуцул під час вистави в просвітянському театрі з кулаками вганяв по сцені за актором, що виконував роль негативного персонажа з гір, і вигукував: «Гуцул не сміє бути зрадником!», аж закликали поліція... Інший гуцул (мій однокурсник) навспак не дався до бійки, коли якийсь москвоязыкий населенець провокував його дошкульним «ты, гуцул». «Так, гуцул, і вмру гуцулом, а ти – хто?», після чого,

як зізнавався опісля, відчув, що правдивому гуцулови об таке мастити рук не годиться. Його патриціянська зневага до плебея була непідробною... Подібних курйозів багато. Саме тому, що гуцули їх не вважають курйозами. Іноді це дуже серйозно.

У «Гірських акварелях» Гнат Хоткевич пише про одного газду з Бережниці.

Не поладнав щось із жандармом – і жандарм постановив помститися. І помстився: прискіпався до чогось і арештував. А що жандарм має право на кожного арештованого накласти ручні кайдани, то й тут се було зроблено. Не так для потреби, як для ганьби [...]. І коли вийшли за село і пройшли верстов сім, сіли відпочити. Газда попросив у жандарма ножика – вкряяти бурешінника, поснідати. А замість снідання розпорів собі живіт, і кишки вивалилися. Жандарм утік зі страху, а гуцул запхав кишки назад у живіт, у калюх, ади... прийшов додому, ліг на лаву, опорядив усю сім'ю, розпреділивши майно, і тільки під ранок помер.¹⁷

Отакій собі газда... «простий хлоп»... «із глухого села».

Звісно, високе походження наклало тривкий відбиток на менталітет горян. Приміром, успіх «Тіней забутих предків» з режисером-вірменином та гуцулом-грузином-осетинкою в чільних ролях – тому зайве потвердження: такого не зімітуєш. Однак все ж я не прихильник расистської співанки (©), буцім «не той гуцул, хто погуцулився», але виключно той, «хто в горах родився». «Погуцулитись» вартує кожному бодай кілька разів на рік, зготувавши наплічника і подавшись у далекі гори, хоча в ідеалі, звичайно, – щодва-три тижні (на дво-триденні тури). Якщо комусь така часовитрата здається надто великою, най прочитає наступне: «Чому ми пішли в Чорногору? Як говорить доктор Кияк, коли тобі залишається мало жити – їди в гори. Боги не зараховують в книгу життя часу, проведеного серед природи»¹⁸.

Слід уточнити кінцівку: не просто серед природи, а саме в горах. Живучи у львівському середмісті, культивую прогулянки Кайзервальдом (гірський ліс за 10 хвилин від центру – одне з чудес Львова); тобто від Високого замку по Шевченківський гай,

¹⁷ Хоткевич Г. Твори : у 2 т. / Гнат Хоткевич. – К., 1966. – Т. 2. – С. 357.

¹⁸ Сорока Б. Графіка / Богдан Сорока. – Львів, 2011. – С. 61.

верхівкою малого вододільного хребта. Защораз почуваюсь чудово, не до порівняння з прогулянками рівнинними, навіть серед природи. Що вже казати про ВВХ – Вододільний Великий, а чи інші карпатські хребти! Енергетика тут особлива, це аксіома. Однак вона не чинна сама по собі. Аби нею запричаститися, необхідні не лише об'єктивні умови, але й суб'єктивні зусилля. «На гірських вершинах ти зможеш віднайти тільки той дзен, котрий сам принесеш туди із собою» (за Робертом Пірсігом).

По рівному ходиш механічно, «автоматично», мов по життю, коли не ставиш перед собою високих завдань. Кожен крок угору натомість вимагає напруження волі, подолання знемоги й зневіри (і нащо я за це узявся?), подолання себе. Тобто сходження – психофізичний акт, у якому дух і тіло з-обов'язані віднайти спільну мову, інакше не досягнуть мети...

Ні, звичайно, карпатські вершини – не кавказькі й не гімалайські. Туди може забратися кожен і без «спецпідготовки», інструкцій, кисневих балонів... Тільки ж справа не в захеканому «відмічанні» на черговій «висоті», по яким – напівмертвий «відхідняк» і нічого, крім решток штурмового азарту («Гропу і Братківську взяли, могли й Чорну Кливу, але розлінилися під кінець» – із підслуханого у потязі)... Щось, таке ж безсенсовне, як і тижневі медитування в «місцях сили» типу Писаного Каменя, а чи «поляни з вігвамами» під Боржавою (до неї, «оспіваної» Любком Дерешем, 20 хвилин від гостинця)... Медитувати слід на полонинах, а не полянах, і – сходити на вершини, а не брати висоти.

Правильно підійматися – то як починати писати текст. Дух не має права відриватись від тіла, бо, захопившись тільки собою, заженеться у перевтому, зіб'ється з вірної стежки. Тіло ж не має права вимагати задовгих привалів, спокушати афинами-грибами (окрім тих, що «самі скачуть під ноги»), не кажучи вже про спокусу спокус – зупинитись вже тут, серед лісу (тут так добре, так гарно!), а чи (боронь Боже!) повернути назад...

Коли духові забাগнеться бути «чистим» від тіла, текст перейде в абстрактне розумування, романтичні «скоки»... Коли тіло зачне поводити духом, текст погрузне у фактурі, «матерії», розлізеться у багні житейських «реалій»... Коли ж вони підіймаються

разом, поважаючи одне одного; коли разом долають усі перкалаби зав'язки й розвитку дії, тоді текст неминуче виводить на кульмінацію... Ні, не вершину саму по собі, а – твій стан на вершині...

Це стан «трудової» – по-чесному заробленої, а тому адекватної, ейфорії (!), що сторицею компенсує надмірну втому підйому; надприбутками віддячує інвестовані допіру зусилля; розпружує стиснену внутрішню пружину; «заводить» щось, котре там, унизу, дрімало... Це стан «цілого чоловіка» (за Іваном Франком) – стан повноти буття... У ньому «дух» і «тіло», «внутрішнє» й «зовнішнє», «мікрокосм» і «макрокосм» перебувають у гармонії, взаємозв'язку. Цей стан можна було б порівняти зі самопочуттям по будь-якій іншій важкій, але не механічній, а осмисленій, вдячній, роботі, коли, як то кажуть, людина будує храм, а не носить каміння. Так, це майже те саме, однак на вершині до цього додається ще один ексклюзивний бонус: очам тіла й душі відкривається неймовірна ота Панорама...

Тоді щось подібне відкривається й у тобі. Ти вдивляєшся в себе, наче у серпанкові пасма далеких хребтів; ти схоплюєш все, що в тобі, разом і водночас, наче всі Горгани з Сивулі... Це в тобі стає видко: за деревами – ліс, ліси (!), що прослалися смерековими ліжниками... за проблемами суєтних міст – тільки їхній далекий відсвіт ген там, удолині... поза обрієм – новий обрій, мов зі щогли посеред океану... Неспроста в Кобилянської є чимало причинків до теми «карпатської мариністики», втім...

Із Горгану Ілемського (початок хребта Аршиця) за ясної погоди добре видно Говерлу і Петрос – 90 км по прямій, вся Франківщина по діагоналі! Обидва двотисячники возносяться не за обрієм, але вже понад обрієм, мов на цоколі «першого» неба... Не знаю, чи в морі буває така видимість, та, якщо навіть буває, хіба можна зрівняти пласку водяну гладь із оцим дивовижним насиченням барв, ліній, форм, кожна з яких (вершини, хребти, полонини, звори-урочища) має свою назву, із кожною пов'язане розмаїття легенд, переказів, особистих споминів, асоціацій та візій... Тут видно не тільки далеко-широко – а й високо-глибоко... Тут видно вповні.

Саме в горах у людині просинається здатність мислити панорамно: вириватися з гравітації приземленого, розщепленого – на орбіту узагальнення, типології; віднаходити точку, з якої «речі та істоти видно всебічно» (за Євгеном Маланюком). І водночас – не губитися в абстрактнім безмежжі, осягати його у чіткій конкретиці орлиного вгляду, бачити разом і зокрема... Це стан, коли людина домінує над світом, а не навпаки. Над світом і над собою...

«Людина – це щось, котре мусить бути подоланим»... Неспроста Ніцше кликав митців та філософів жити у горах. Неспроста, «коли Заратустрі минуло тридцять, покинув він свою батьківщину й озеро своєї батьківщини і подався у гори. Там він тішився духом своїм...»¹⁹. Там виношував те, що мав сказати опісля...

Творчість Ніцше надихала новоромантиків. На відміну від романтиків, що літали мріями «в небо», поривались душею «на край світу» «за море» від реальних проблем життя, новоромантики воліли «завдяки могутній силі волі, зробити сподіване, можливе дійсним»²⁰... Чи не тому їх так вабили гори? Тут – реальний край світу, адже, попливши «за море», неминуче повернеш туди, звідкілья починав (земля ж бо округла), а, подавшись вгору, дійдеш крайнього пункту, за яким «хіба» в небо упираєш чолом... Тут душа почувається в небі, не «злітавши» туди у безплідних фантазіях-мріях, а – стоячи на тверді вершини, куди вийшов своїми ногами і силою власної волі, а не соколиних крилець, котрих людині Бог чомусь та й не дав...

Вінценз теж вивчав і цінував творчість автора Заратустри, ба навіть культивував у публічних лекціях та радіопрограмах. Одначе місцем осідку на всю другу частину життя обрав альпійські Гренобль, Ля Комб і Лозанну не тому, що «начитався» свого улюбленця, а тому що у першій були Криворівня, Бистрець, Черногора... Це там він уперше почув про надлюдей, котрі за старовіку жили на високих полонинах, «гасали з гори на гору» верхами карпатських ґрунів, цивілізували «усе, що рухалось», по далеких світах,

¹⁹ Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – С. 8.

²⁰ Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997. – С. 504.

а безпосереднім нащадкам залишили вість про великість їхнього роду, його високе походження...

Можна вірити чи не вірити в надлюдей з високої полонини, однак інтрига й проблема від цього не зникне. Тим, кому досі не вдалось обмахнутися від іронічної посмішки, хочу зайвий раз нагадати, що Вінценз таки – поляк, а гуцули – галузка українського древа. Драматичну історію україно-польських стосунків кожен знає і без зайвих нагадувань. Акцентую лише на тому, що її драматизм корениться у діаметрально-відмінному розумінні т. зв. «цивілізаційної місії». Про це я писав ув есеї «Поліська версія Конрада», головний персонаж якого, теж поляк з України (спільний знаменник), у чисельнику – Вінценз «із точністю до навпаки».

Конрад мріяв про далекі країни ще з коротких штанців, й коли врешті здійснив свою мрію, то всю решту життя жив душею «за морем» і писав тільки про це. – Вінцензова душа залишалася в Чорногорі навіть по вимушеній еміграції «тіла» до Франції та Швейцарії; його *opus magnus* про земляків-гуцулів переріс у дилогію, а відтак трилогію й тетралогію, із якою Станіслав продовжував жити до самої смерті... Конрад сублимував нереалізоване польське культуртрегерство на українських землях у «цивілізаційну місію» британського колоніалізму, ставлячись до «невдячних» заморських тубільців максимум «зі співчутливою зневагою» (за Едвардом Саїдом). – Вінценз возвістив культ карпатських тубільців, закликав перейняти у них ту правду старовіку, якої так бракує новочасним цивілізаторам... Конрад був закоханий в море, воно й тільки воно уособлювало для нього стихію й безмежжя. – Вінценз почував те саме до гір, все життя залишаючись вірним своїй першій любові... Конрад писав по-англійськи, хоч думав по-польськи, – Вінценз писав по-польськи, думав же... по-гуцульськи!

«Ще будеш мати чес говорити панськими езиками, а тепер говори по-людски. Тай пам'ятай, донику, абис ніколи людського езика не забував!». Отож, Ви бачите, що людською мовою для мене має бути гуцульська, тобто українська. З цим у нашій сім'ї ніхто не борвся, і наслідком того, що я послухав мою няню Палагну, є

книжка «На високій полонині», бо, щиро кажучи, перш ніж я написав якусь сторінку, то обмірковував її людською мовою»²¹.

Для певної («общепонятної») категорії населення говорити «почеловеческі» – то вдаватись якраз до «панських езиків»... Що ж, справа особистого вибору, з чим асоціювати людину, людськість і людяність, – із чимось, принесеним з-поза моря, а чи тим, що «з'явилося тут із вод чи з лона землі» ще тоді, коли «гори щойно почали рости» й «потекли перші води»...

Тільки от, перед тим, як нап'ясти чергову секонд-гендівську ліврею з чужинецького плеча, хронічним лакеям варта про всяк випадок поцікавитись, звідкіля в тих панів їхні «панцкі» фасони? Хто є хто, хто кого цивілізував і чи можна на правду цивілізувати когось, окрім... себе самого?

Лікарю, зціли себе сам, і тоді ти допоможеш хворому. Коли він на власні очі побачить того, хто сам себе зцілює, це буде для нього найкращою допомогою [...] Ви, що сьогодні самотні й відрубні, колись неодмінно станете народом; із вас, що обрали самі себе, виросте обраний народ, а з нього – надлюдина [...] Так казав Заратустра.²²

Так чинили його вірні учні, занурені у глибини внутрішніх ресурсів людини, мандровані на верховини високих спромог її духу...

Та за цими прийшли невірні, кованим чоботом... І стоптали півсвіту, і вчення свого вчителя... Бо схотіли «зцілити» ще й інших «хворих», окрім себе самих, «цивілізувати» «нецивілізованих», «навернути» «невірних»...

Правду старовіку Вінценз записував у першій половині 1930-х років, тобто в час, коли німецький нацизм своє «жадання влади» переводив у практичну площину... Сумніву щодо перспектив ні у кого тоді не було, в тім числі й у мого улюбленого поляка. Майбутня війна зламає йому життя – після неї він ніколи не матиме змоги піти в Чорногору...

Він вже ніколи не буде щасливим. Невимовно співчуваю йому.

²¹ Із листа до Володимира Полека (1. X. 1966. Лозанна). Див у кн.: Олдаковська-Куфель М. Станіслав Вінценз / Мирослава Олдаковська-Куфель. – Чернівці, 2012. – С. 36.

²² Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – С. 78.

Р. С. ...По «бортових журналах» гірських притулків чи то на Плісці попід Грофою, а чи Матагові на підступах до Ігровця, по острівцях-полонинах безберегого карпатського моря, я вже звик читати автографи-одкровення на взір: «Не знаю, чому, але мені тут добре як ніколи й ніде; мені тут так, як повинно бути». Мені так само.

Цього відчуття не пояснити вповні, можна тільки медитувати на нього й тішитись, коли вдається знайти більш, ніж менш, відповідні йому слова. Вінченз теж їх шукав. І тішився, коли відчував, що знаходить. І знав, що не один такий самий, як і він, пройде цими пляями туди... І не буде у тексту «розв'язки» чи «епілогу». Як не буде кінця у дороги до Себе.